

1939:
L'EXILI DEL MAGISTERI
DE CATALUNYA

Salomó Marquès Sureda

Pròleg M. Carme Agulló

Col·lecció REFERENTS 15

R O S
S E N
S A T

Primera edició: juliol 2019

Disseny de la coberta: Teresa Canal

Edició: Joan Portell

Maquetació: Concepció Riera

© Salomó Marquès Sureda, 2019

© Per a aquesta edició: Associació de Mestres Rosa Sensat, 2019

Av. de les Drassanes, 3 - 08001 Barcelona

Tel.: 934 817 373 - Fax: 933 017 550

E-mail: associacio@rosasensat.org

<http://www2.rosasensat.org>

Imprès a Romanyà-Valls

Verdaguer s/n • 08786 Capellades

Dipòsit Legal: B 18279-2019

ISBN: 978-84-120096-4-4

Tots els drets reservats. Aquesta publicació no pot ser reproduïda, sencera o en part, ni enregistrada o transmesa per un sistema de recuperació d'informació, de cap manera ni per cap mitjà, mecànic, fotoquímic, electrònic, magnètic, electroòptic, per fotocòpia o qualsevol altre, sense el permís previ per escrit de l'editorial.

*«No es pot viure plenament la pròpia llibertat
sense conèixer el passat que ha conformat el que som.*

*Mai la ignorància i l'evasió
no poden ser guies adequades del present.»*

MONIKA ZGUSTOVÁ

*A les companyes i companys
del Departament de Pedagogia de la UdG
amb qui he compartit il·lusions,
projectes i, sobretot, amistat.*

Sumari

Pròleg	9
Introducció	17
I. ENSENYAR-LOS A PENSAR	21
TRANSFORMAR LA SOCIETAT MITJANÇANT L'EDUCACIÓ I L'ESCOLA	23
La República en pau	23
La República en guerra	33
QUI SE'N VA	43
CAP A L'EXILI. ELS PIRINEUS: LA SALVACIÓ!	51
1939, el gran exili	51
Les colònies de nens i nenes cap a França	55
Derrotats i barallats	59
L'ACOLLIDA AL PAÍS DE LA <i>FRATERNITÉ</i>	67
Cap als camps de concentració	67
Escoles als camps	76
Cultura per als adults als camps	78
Tensions i ajudes als camps	80
Als camps de la mort	84
ELS VAIXELLS DE L'ESPERANÇA	86
Les primeres expedicions des de territori republicà	86
Les sortides des de França cap a Amèrica	86
II. RIQUESA PER A UNS	91
QUI DE TU S'ALLUNYA... L'EXILI EUROPEU	93
Els que es queden a França	93
Cap a l'URSS	98
A l'Europa Oriental	100

A Anglaterra	101
A altres països europeus	102
MÉXICO LINDO Y QUERIDO	103
Aquesta és la meva pàtria	103
Els col·legis republicans a la capital de l'Estat	107
Els Colegios Cervantes escampats arreu del país	110
L'educació popular	115
Altres escoles	117
En català, perquè aviat tornarem	119
Presència en el camp editorial	122
PER ALTRES PAÏSOS D'AMÈRICA	123
República Dominicana	123
Veneçuela	125
Cuba	131
Xile	134
El Salvador	137
Guatemala	138
Argentina	138
Colòmbia	139
També al Brasil i en terres americanes del nord. Canadà, EUA	140
ELS RETORNS	143
S'EXPORTA RENOVACIÓ PEDAGÒGICA	159
III. POBRESA PER A ALTRES	165
AI DELS VENÇUTS! UNA DEPURACIÓ A FONDS	167
L'ESCOLA DEL FRANQUISME	173
ANNEX	181
Relació onomàstica dels mestres exiliats	181

Introducció

El 1995 vaig publicar *L'exili dels mestres (1939-1975)* per donar a conèixer les dades de les investigacions que sobre el magisteri de Catalunya exiliat a causa de la Guerra Civil havia començat a fer als anys vuitanta del segle passat. Ho feia després de comprovar amb sorpresa que en els arxius municipals, comarcals i generals no hi havia dades sobre els exiliats; sí que n'hi havia sobre el magisteri que es va quedar i va ser depurat i castigat per la dictadura franquista.

Partint pràcticament de zero i a base, sobretot, d'entrevistes amb els protagonistes que quedaven, els seus familiars i els antics alumnes vaig confeccionar una base de dades sobre l'exili del magisteri. En aquell moment, el 1995, tenia dades de 387 mestres, xifra que per ara (a finals del 2018) ha augmentat fins a 589, és a dir, aproximadament un 12% del magisteri que treballava a Catalunya durant els anys republicans.

Em sembla que ara que fa vuitanta anys del final de la Guerra Civil i l'inici de la dictadura franquista és un moment adient per tornar-ne a parlar. En un país amb una memòria curta, on encara hi ha molt de silenci, és necessari continuar tractant el tema. Faig meves les paraules de Josep Fontana, que en una entrevista al diari *Ara* l'estiu del 2016 deia: «La gent ha oblidat que un dels esforços més importants que va fer la República va ser l'intent de modificar la societat espanyola a través de l'educació i la cultura. Va fundar escoles, va nomenar mestres, va portar biblioteques a tots els ajuntaments. Va fer un esforç admirable. Els altres el van decapitar: van tancar escoles, van matar mestres, van cremar llibres. Recuperar tota aquesta memòria seria molt important.» I tot seguit l'historiador explicava les causes d'aquest silenci, d'aquesta voluntat de desconèixer d'on venim. A la pregunta del

periodista: «¿Encara estem pagant els silencis de la Transició?», li responia: «Segurament. És veritat que s'ha fet un silenci interessat perquè al cap i a la fi hi havia massa responsabilitats a establir. Però, tenint en compte que tenim un govern del PP que de tot això no en vol saber res, i que al cap i a la fi és un partit en què hi ha els fills i nets dels que haurien d'haver sigut condemnats, és lògic que costi tant d'assumir el passat.»

Només cal recordar que amb Llei d'amnistia promulgada el 1977 es va iniciar la possibilitat de recuperar el passat. Les dificultats per consultar arxius i accedir a determinada documentació han estat notables. Pel que fa a l'exhumació dels assassinats i colgats en fosses comunes, l'obertura d'aquestes fosses ha quedat paralitzada des de la victòria electoral del Partit Popular el 2011, perquè no s'ha dotat de pressupost la llei de memòria aprovada durant el mandat del govern socialista. Quan escric aquestes ratlles els indicadors en el sentit de recuperar la memòria són positius, començant per treure el dictador del Valle de los Caídos.

El llibre que teniu a les mans és un llibre de divulgació. Ofereixo al lector una panoràmica general de l'exili que va patir el magisteri de Catalunya amb la instauració violenta de la dictadura franquista. Alguns eren els capdavanters de la renovació pedagògica al país; d'altres varen tenir càrrecs de responsabilitat en el camp de l'escola i l'educació; d'altres «només» eren mestres que treballaven amb dedicació i criteri a les seves escoles... Tots amb el convenciment que l'escola i l'educació eren una peça clau per a la transformació de la societat.

Al llarg dels anys d'investigació he sigut testimoni directe de la bona disposició d'aquests exiliats entrevistats per explicar-me les seves vivències i records. I del seu agraiement espontani i sincer en veure com hi havia qui volia saber i recuperar la seva història per donar-la a conèixer. Ho consideraven un acte de justícia i de desgreuge cap al col·lectiu exiliat, un col·lectiu al qual, ja de nou en democràcia, les autoritats no li van reconèixer públicament les seves aportacions durant els anys republicans per fer una societat millor. Han hagut de passar una bona colla d'anys, quan ja quedaven molt pocs mestres vius, perquè se'ls reconegués la feina feta.

Per poder valorar en tota la seva dimensió el que va representar l'exili del magisteri és indispensable, en un primer capítol, parlar de l'educació a Catalunya durant la República. A casa nostra, la República va tenir dues etapes: una primera en pau i una segona en guerra, de més de dos anys i mig. Segueixen els capítols dedicats a l'exili, on es comença presentant una panoràmica general del col·lectiu que s'exilia per parlar tot seguit del pas de la frontera cap a França, de l'estada al país veí, als camps i fora, i de la posterior sortida a diferents països d'Europa i Amèrica, especialment a Mèxic. L'explicació de l'estada en aquests diferents països porta un títol significatiu: «Riquesa per a uns»; aquest és el meu convenciment després d'haver conegut el testimoni dels mestres exiliats. La gran majoria dels que van marxar havien practicat amb entusiasme metodologies renovadores a l'escola. Estaven convençuts que invertint en educació farien una societat millor. Però això aquí no va ser possible, i ho van posar en pràctica als països d'acollida.

L'altra part del llibre porta per títol «Pobresa per a altres». És a dir, per als que es quedaren i visqueren en la seva pell la dictadura que afectà molt durament tota la vida, també l'educació i l'escola. Per poder valorar a fons aquesta pobresa tanco el llibre amb un capítol sobre la depuració del magisteri per part de les autoritats franquistes i els primers anys de l'escola durant la dictadura; d'aquesta manera es tenen elements d'informació i comparació.

He intentat donar la veu als protagonistes. No oblidaré mai el que em van explicar, les llàgrimes quan parlaven de la seva escola i el record del pas de la frontera, com tampoc oblidaré mai l'alegria que mostraven quan veien que hi havia persones que volien saber les seves històries per recordar-los amb agraïment.

Sovint, i a mesura que entrevistava els mestres exiliats, un privilegi que no agrairé mai prou, pensava –i encara penso– en quin país viuríem i quina escola tindríem si aquests homes i dones no s'haguessin vist obligats a marxar, si a casa nostra no hi hagués hagut una llarga i dura dictadura. I ara, quan veig els atacs frontals amb mentides contra l'escola de Catalunya, ho continuo pensant.

Vull tancar aquesta introducció amb les paraules que, el 1995, va dir Josep M. Nadal, aleshores rector de la Universitat de Girona, en la presentació del llibre *L'exili dels mestres (1939-1975)*, un acte que es va convertir en un homenatge als mestres exiliats i que va comptar amb la presència emocionada d'alguns d'ells. Va afirmar Nadal: «Avui reconeixem l'esforç i el sacrifici personal d'unes persones que van creure en un país i una feina. I ja era hora que ho féssim. Ja era hora que la nostra societat recuperés una memòria que truca a la porta de les nostres consciències per recordar-nos que aquests homes i aquestes dones que avui tenim entre nosaltres, que totes les seves companyes i companys que malauradament ja no hi són, van esmerçar la seva joventut en un projecte renovador i ètic, que perseguia l'objectiu d'una escola basada en els principis de la justícia i el desenvolupament íntegre de l'ésser humà. [...] Tenim un deute amb tots vostès i ara només en paguem una part. La resta, si em permeten, l'hauran de cobrar els nostres nets, el futur. Només podrem pagar tot el que els devem si som capaços de fer entendre a les generacions futures la pedagogia de la fraternitat. Si som capaços de fer entendre que els valors sobre els quals s'aixeca una civilització no poden ser els que ens parlen de mil·lenarisme i fanatisme, sinó els que ens fan veure el món amb ulls del saber i el respecte a la diferència.»

Mestres gironins que varen anar a l'exili i que varen participar en l'homenatge de la Universitat de Girona al magisteri exiliat. Any 1995. Arxiu: Salomó Marquès.

Dr. Escarabat i la Sra. Abella
en guiant l'aeroplà i se'ls
à la benzina.
casualitat caigueren dintre
vapor i anaven corrent.
vaixell quan va arribar a la
va descarregar els paquets i
Escarabat i la Sra. Abella fa
e paquet dins d'una carta

**I. ENSENYAR-LOS
A PENSAR**

Transformar la societat mitjançant l'educació i l'escola

La República en pau

Durant la República en pau (abril 1931 – juliol 1936) l'escola a Catalunya va viure uns anys intensos des del punt de vista pedagògic, especialment durant el bienni reformista (abril 1931 – setembre 1933). Les polítiques del govern central i de la Generalitat hi contribuïren directament. La promulgació d'un nou pla d'estudis, el Pla professional, que ja s'aplicà el curs 1931-1932, va constituir un pas notable per millorar la formació inicial dels futurs mestres. Els continguts, molt més professionals, i haver de passar un any de pràctiques pagades en una escola van representar un salt qualitatiu a l'hora de formar les noves promocions.

En aquest millorament hi tingué un paper rellevant una part del professorat de les escoles normals provincials. La lleidatana Carme Español, exiliada a Milà, m'explicava fa temps, un dia a Girona, que d'estudiant a Lleida la professora de pedagogia Josefa Úriz la va marcar profundament. Em deia: «Totes les que encara anem pel món, ens l'estimem que no us ho podeu imaginar. Ella ens parlava a classe d'algunes coses que aleshores ens semblaven subversives, però que no ho eren. Mirades avui dia, fan riure, perquè eren coses que no es podien dir.» I recordava les pràctiques escolars: «Fèiem amb el ciclostil uns fulls que estampàvem nosaltres mateixos, de coses que llavors semblaven molt avançades.» Era la pràctica de la metodologia Freinet, que estava arrelant amb molta força entre sectors del magisteri públic. També una altra mestra lleidatana, Carme Roure, exiliada primer a l'URSS i més tard a Mèxic, recordava molt bé les classes d'Úriz: «Nos enseñaba una asignatura de derecho, pero ella nos daba clase más que de derecho; eran clases de política, en realidad, y allí yo empecé a tener noción de lo que eran las clases sociales.» Al costat